

Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання

Олександр Майборода,
доктор історичних наук,
завідуючий відділом етнополітології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

*Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній
Україні: політологічний концепт. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.*

Вивчення і теоретичне осмислення етнополітичної сфери України потребує всебічного підходу до неї, з'ясування усіх притаманних їй рис і властивостей, специфічних особливостей. Зрозуміло, що з точки зору суспільної безпеки найпильніша увага має бути звернена на характер взаємин насамперед між національними меншинами і титульною нацією, а також між самими меншинами. Соціальна функція етнополітології у цій частині полягає у виявленні міжетнічних протиріч, поясненні наявних етнічних конфліктів, у розробці механізмів їх розв'язання та унеможливлення в майбутньому.

Українська етнополітологія, втім числі етноконфліктологія, етносоціологія, історіографія, завдяки зусиллям О. Бикова, Є. Головахи, В. Євтуха, А. Шмуратова, О. Картунова, І. Кураса, І. Кресіної, О. Маруховської, Л. Нагорної, В. Панібудьласки, М. Панчука, Г. Перепелиці, Ю. Римаренка, Л. Шкляра та багатьох інших досягла помітних успіхів у вивченні цієї тематики. Не в останню чергу їх розробки слугували основою рішень державної влади, якими було забезпечено мирне, ненасильницьке розв'язання складних етноконфліктних ситуацій і утверджено тим самим репутацію України як країни, чие суспільство прагне досягти громадянського статусу.

Подальше наближення до розуміння процесів, що відбуваються в етнополітичній сфері, потребує узагальнюючих теоретико-методологічних праць, націлених на з'ясування причин виникнення етноконфліктогенних зон, динаміки їх еволюції, засобів нейтралізації. Таку працю виконано в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: щойно вийшла у світ фундаментальна монографія відомого дослідника з

етнонаціональних проблем В. Котигоренка. Своїм дослідженням автор відповідає на ключові питання етноконфліктності в Україні: що являє собою етнічний конфлікт для суспільства, чим зумовлена природа конфліктів у країні, яка орієнтується на демократію, а відтак на компроміс у міжетнічних взаєминах, що впливає на динаміку та гостроту міжетнічних протиріч і переростання їх у пряме протиборство, якими мають бути механізми запобігання і розв'язання конфліктів між етнічними спільнотами.

Відчувається, що при написанні книги автор коливався у виборі між двома кардинально протилежними підходами до конфлікту як феномена – визнавати його нормою у суспільстві чи відхиленням від нормального розвитку? Успішно розв'язати дилему авторові вдалося завдяки зверненню до традицій класичної діалектики, яка розрізняє поняття „конфлікт” і „протиріччя”. Визнаючи останнє нормою, об'єктивною неминучістю, він переконливо доводить, що при цьому немає жодної фатальності щодо трансформації протиріччя у конфлікт. Понад те, як слушно зазначено в монографії, саме визнання етнічних конфліктів відхиленням є підставою для запобігання їх виникненню. У протилежному випадку, якщо конфлікти визнати нормою, то на державу мав би бути покладений обов'язок всіляко їх симулювати. Але кожна держава намагається уникнути конфліктів на своїй території, особливо етнічних, які відзначаються особливою жорстокістю і деструктивним потенціалом.

Суттєвим теоретичним внеском В. Котигоренка у вітчизняну етноконфліктологію треба визнати запропоновані ним критерії класифікації етнічних конфліктів – ресурсні, статусно-рольові і ціннісні. Виокремлення їх має стати методологічним застереженням проти тавтологічних тверджень, які подеколи зустрічаються в науковій дискусії та публічних виступах, що етнічними можна вважати лише ті конфлікти, які виникли на етнічному ґрунті. Природа конфліктів, виявляється, вкрай різноманітна, про що треба пам'ятати усім, хто має упереджувати їхню появу.

Джерела багатьох етноконфліктних ситуацій в Україні сягають ще радянських часів. Монографія демонструє широкий зріз міжетнічних проблем, залишених комуністичним режимом у спадок Україні. Тут і диспропорції в етнодемографічній структурі населення, і не повністю рівномірна репрезентація представників різних етнічних спільнот у професійних стратах, і деформації етнічної свідомості як наслідок нав'язування концепцій „нової історичної спільноти людей – радянського народу”, і правова нерівноправність народів, особливо тих, що були депортовані за національною ознакою.

Автор монографії не обмежується переліком успадкованих проблем. Він детально простежує їх виникнення і розвиток, справлений ними ефект на психологію міжетнічних взаємин. Результатом етнодемографічних

дослідів є, зокрема, вперше виконані підрахунки динаміки розподілу найчисельніших етносів України за ознаками володіння мовою протягом 1989 – 2001 років. Отримані дані дозволяють уточнити коріння так званого „мовного питання” в Україні, яке й досі зберігає свою конфліктогенність. Не меншу цінність має і порівняння характеристик українців та найчисельніших етносів України за характером розселення, релігійної орієнтації та рідної мови.

У ході вивчення історії питання депортації з України кримських татар та німців В. Котигоренко зробив важливе і для сьогоденної етнополітичної практики спостереження щодо взаємозалежності між організаційними формами згуртування репресованого народу та набуттям його самосвідомістю конфліктної спрямованості. Про це не варто забувати й зараз, хай і за відсутності відвертих проявів взаємної ворожості між різними етнічними спільнотами.

„Одне з ключових завдань вивчення етнічних конфліктів, – як слушно зауважено у монографії, – з’ясування їхніх причин”. Торкаючись причинного фону етнічних протиріч і конфліктів в сучасній Україні, В. Котигоренко не зупинився на спадщині минулого і об’єктивно та всебічно розглянув їхню природу, яка формується під впливом особливостей нинішнього етапу української політичної історії. Автор запропонував, поперше, розмежовувати поняття „причина” і „чинник” етноконфлікту, на ґрунті чого висувається розуміння безпосередньої причини як конкретної дії одного з носіїв протиріч, спрямованої проти іншого етнополітичного суб’єкта. Відповідно серйозна увага має звертатися на причиноутворюючі чинники конфліктогенного характеру – соціально-економічне становище етнічних спільнот, їх політичний статус, сумісність чи несумісність їх моральних, ідеологічних, релігійних цінностей.

Вивчення різноманітних конкретних етноконфліктних ситуацій показало, що модельна класифікація етнічних конфліктів за критеріями соціально-економічного, статусно-рольового і ціннісного походження в реальному житті не корелюється з конкретними ситуаціями міжетнічного протистояння. У дійсності кожна з них виникає, формується і розвивається на ґрунті боротьби одночасно і за ресурси, і за доступ до влади, і за етнічні цінності. Але в кожній із ситуацій міжетнічного протистояння, що стали предметом аналізу (проблема облаштування і адаптації депортованих у минулому народів, мовне питання, епізодичні сутички між представниками етногруп тощо), виокремлено і підкреслено ту сторону, яка на той чи інший момент виділяється особливо помітно. Тим самим органам, які покликані здійснювати державну етнонаціональну політику, надається обґрунтований методичний інструментарій для адекватної, коректної оцінки ситуацій і правильного розуміння її джерел, що є обов’язковою умовою прийняття оптимальних управлінських рішень.

Те, що на етнічному ґрунті в Україні не спалахує насилля, ми чи не в

першу чергу маємо бути вдячні наявності дієвих механізмів регулювання етнополітичної сфери. У монографії В. Котигоренка вперше здійснено аналіз досвіду, що його нагромадила українська держава у сфері етнополітики. Позитивно оцінюючи чинну політико-правову базу реалізації інтересів етнічних спільнот, В. Котигоренко не оминає і суперечностей в ній, а також питань, що потребують врегулювання. Авторський погляд на них безумовно сприятиме вдосконаленню правових засад державної етнонаціональної політики. Не менш актуальними і цікавими є його погляди на розвиток інституцій етнонаціональної політики держави, на функціональну роль громадських організацій національних меншин та їх лідерів у запобіганні етноконфесійним ситуаціям.

Монографію В. Котигоренка слід вважати вдалою спробою поєднати теоретико-методологічний і емпірико-аналітичний підходи. Вона не лише пропонує розв'язання актуальної наукової проблеми, а й відкриває простір для подальших дискусій серед фахівців, а тим самим виконує призначення справді серйозної новаторської наукової праці.